

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η παρούσα αναδημοσίευση του βιβλίου από τις Εκδόσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, αποσκοπεί κυρίως στην όσο το δυνατόν ευρύτερη ανάδειξη και την προώθησή του σε επιστημονικές κοινότητες και ενδιαφερόμενους για τον πολιτισμό και την προστασία του. Έχουν γίνει ορισμένες αλλαγές, διορθώσεις, ή προσθήκες στο κείμενο της αρχικής μελέτης (συμπεριλαμβανομένων του προλόγου, της εισαγωγής, του παραρτήματος και του ευρετηρίου της), ωστόσο παραμένει ως επί το πλείστον το ίδιο με εκείνο της προηγούμενης έκδοσης. Η νομοθετική άλλωστε μεταβολή που επήλθε έκτοτε, ήτοι η ψήφιση του Ν. 4858/2021, με τον οποίο κυρώθηκε η κωδικοποίηση της νομοθεσίας για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αναφέρω και στη συνέχεια¹, δεν επηρεάζει τη θεωρητική θεμελίωση και την προβληματική που αναπτύσσω στο πόνημά μου, ούτε την έρευνα που το συνοδεύει. Σε κάθε περίπτωση, επίκεντρο της μελέτης μου είχε αποτελέσει η σχέση (interplay) της θεωρίας με την έρευνα στο γνωστικό αντικείμενο της Εγκληματολογίας, αν και η εν λόγω κωδικοποίηση, κατά δική μου εκτίμηση, δεν επηρεάζει ούτε τα πονήματα του Ποινικού Δικαίου.

Μολονότι από την προηγούμενη έκδοση του βιβλίου (2021), οι αλλαγές στον νόμο δεν είναι καθοριστικές, πολλά πράγματα στο χωροχρονικό συγκείμενο της εφαρμογής των διατάξεων του έχουν αλλάξει. Η πανδημία COVID-19, η συνεχιζόμενη οικονομική κρίση και η επιδείνωσή της, είχαν μεταξύ άλλων ως συνέπεια και την κάμψη του ενδιαφέροντος για τα μνημεία και τα πολιτιστικά αγαθά, τόσο των πολιτών όσο και των επίσημων φορέων του Κράτους. Δεν θα πρέπει όμως να ισχύει το ίδιο για εκείνους που τα εμπορευματοποιούν, για τους οποίους ενδέχεται να προέκυψαν ακόμη και “χρυσές ευκαιρίες” για την εκμετάλλευσή τους. Αυτή η σκέψη θεμελίωσε έναν επιπλέον λόγο για τον οποίο αποφάσισα την αναδημοσίευση του βιβλίου. Το νέο περιβάλλον δημιουργεί προκλήσεις για τον πολιτισμό και καθιστά επιτακτική την ανάγκη ανεύρεσης ή και επινόησης νέων μέσων προστασίας του. Ενόψει δε του αμετάβλητου της σημασίας των μνημείων και άλλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδίως για την Ελλάδα, εκτιμώ πως τα ευρήματα της έρευνας και η προβληματική που αναπτύσσω στη μελέτη μου είναι χρήσιμα για τους μεταγενέστερους συγγραφείς και αξιοποιήσιμα ως εφαλτήρια για καινοτομίες. Τελειώνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Κωνσταντίνο-Νεόφυτο Χ. Αβελκίου, Ιστορικό-Φιλολόγο, για τη διεξοδική γλωσσική επιμέλεια της παρούσας έκδοσης.

Αθήνα, Ιούλιος 2023

¹ Βλ. στο δεύτερο κεφάλαιο, υπό 2, υποσημ. 1.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η παρούσα μονογραφία είναι καρπός πολύχρονης προσπάθειας και δοκιμασίας, και μόνη αφορμή για τη συγγραφή της, υπήρξε η αρχαιολατρία του πατέρα μου. Ωστόσο, είναι αφιερωμένη στη μνήμη και των δύο γονέων μου, ήτοι, και της βορειοελλαδίτισσας μητέρας μου, διότι και κατά τον αρχαιολογικό νόμο, το πνεύμα του οποίου πραγματεύεται η μελέτη μου, ο βυζαντινός πολιτισμός είναι εξίσου “αρχαίος” με εκείνον της αρχαιότητας. Επιπροσθέτως, καθ’ όλη τη διάρκεια της συγγραφής της, φιλοδοξούσα να διαψεύσω τις αιτιάσεις κατά της προηγούμενης νομοθεσίας, ένεκα του “αρχαιοκεντρισμού” της, νοούμενου ως αποκλεισμού των νεότερων και των σύγχρονων μνημείων. Η προτεραιότητα δεν ισοδυναμεί απαραίτητα με την υποβάθμιση ή τον αποκλεισμό του μη προτεραιού, καθώς άλλωστε, για εμένα, όλες οι προτάσεις για το δύσκολο έργο του νομοθετείν πάνω σε τόσο ακανθώδη ζητήματα, όπως η ιεράρχηση μνημείων και πολιτιστικών αγαθών, είναι καλοδεχούμενες. Στο σημείο αυτό, θα περιοριστώ να αναφέρω μόνο ότι οι υπογραμμίσεις (έμφαση, με πλάγια γράμματα), σε όλο το κείμενο που ακολουθεί, είναι δικές μου, εκτός αν αναφέρω ότι είναι των συγγραφέων στους οποίους παραπέμπω.

Ευχαριστίες οφείλω στους φοιτητές του Μεταπτυχιακού Κύκλου Σπουδών 2013-2014, του Τομέα Ποινικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, που συμμετείχαν, άνευ αμοιβής, στην έρευνα της παρούσας μελέτης, ιδίως δε, στην κατάστρωση του ερωτηματολογίου και στη διεξαγωγή της στο πεδίο (συλλογή των δεδομένων)¹. Ειδικότερα, ευχαριστώ τις κυρίες και τους κυρίους Ορέστη Βουβονίκο*, Ηλέκτρα Γιώτη*, Κωνσταντίνο Δάβιο**, Χαράλαμπο Δεληγιάννη*, Βασίλειο Δελή*, Φωτεινή Δημοπούλου*, Ειρήνη Καμμένου*, Δήμητρα Καρτέρη*, Κυριάκο Μπραϊμη*, Γιάννη Μπρούπη*, Κατερίνα Πάνου*, Αναστάσιο Παπαθανασίου, Κωνσταντίνο Πετρόπουλο*, Ευαγγελία Σκλαβόλια*, Ιωάννα Στεντούμη**, Ειρήνη Στεργιοπούλου*, Ιωσήφ Σφακιανάκη, Πάρι Τσάμη* και Σοφία Φελεκέα*. Επίσης ευχαριστώ ιδιαίτερα την κυρία Θεώνη Σπαθή για τη συνδρομή της στην ανάλυση των δεδομένων και τον κύριο Γεώργιο Παπανικολάου για την πολύτιμη συμβουλευτική του.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους εμπειρογνώμονες που μας έκαναν την πολύ μεγάλη τιμή να μας δώσουν συνέντευξη και τους οποίους δεν μπορώ να αναφέρω επωνύμως, χάριν διασφάλισης της ανωνυμίας τους και του απορρήτου των δεδομένων που μας παρείχαν. Το τελευταίο υπαγορεύεται κυρίως από τη δεοντολογία για την έρευνα, αλλά και από νόμους και διατάξεις για την προστασία δεδομένων. Η απόφαση αυτή ελήφθη για τους λόγους που εξηγώ στην Εισαγωγή, αλλά ιδίως στο κείμενο της μελέτης (τρίτο κεφάλαιο), και παρά το γεγονός ότι οι ερωτήσεις που θέσαμε δεν άπτονται άμεσα του ζητήματος των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Αθήνα, Δεκέμβριος 2021

¹ Στη συνέχεια του κειμένου τα ονόματα των φοιτητών αναφέρονται κατ’ αλφαβητική σειρά επωνύμου, οι δε αστερίσκοι μετά το όνομα αντιστοιχούν στην επίπονη διαδικασία εκτέλεσης χρεών “ερευνητή/ερευνητριάς πεδίου”, την οποία ανέλαβαν (*= μία συνέντευξη, **= δύο συνεντεύξεις). Η διαδικασία αυτή, σύμφωνα με τις οδηγίες, περιλάμβανε λήψη συνέντευξης παρουσία της επιστημονικής υπεύθυνης, απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης, καταγραφή του περιεχομένου της σε αρχείο, και παράδοση του αρχείου και της αντίστοιχης μαγνητοφώνησης στον εμπειρογνώμονα που έδωσε τη συνέντευξη. Χωρίς αστερίσκο φέρονται όσοι συμμετείχαν μόνο στην κατάστρωση του ερωτηματολογίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	7
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	9
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Αρχαιοκαπηλία και προστασία μνημείων και πολιτιστικών αγαθών	23
1. Μνημεία, αρχαιότητες και πολιτιστικά αγαθά: Επισκόπηση θεωρητικών προσεγγίσεων και ερευνών	23
1.1. Εμπορία και διακίνηση: Από την “προσφορά” των χωρών “εξαγωγής” στη “ζήτηση” των χωρών “εισαγωγής”	25
1.1.1. Εγκλήματα “λευκού κολλάρου” ή “των ισχυρών”	27
1.1.2. Ψυχολογικοί ισολογισμοί των διακινητών και “αντιστάσεις” του αξιακού τους συστήματος	28
1.1.3. “Τεχνικές εξουδετέρωσης” συλλεκτών: Αφοσίωση σε ανώτερους σκοπούς	34
1.1.4. Θεωρία της “παγκόσμιας ανομίας” & κρατικό-εταιρικό έγκλημα	36
1.1.5. Ασαφείς ορισμοί και αφετηρία των “αντιστάσεων” του αξιακού συστήματος των διακινητών	41
1.1.6. Η “κάτω απόληξη” της εμπορικής αλυσίδας: “Λεηλάτες ή ήρωες”;	43
1.2. Διαπλοκή με το οργανωμένο έγκλημα ή “ιδιόμορφο είδος οργανωμένου εγκλήματος”;	49
1.3. Το “πανόραμα” της αρχαιοκαπηλίας: Η θεωρία των καθημερινών δραστηριοτήτων	55
1.4. Η κοινωνική αντίδραση και η πίστη στη θεωρία της αποτροπής	57
1.4.1. Η αποτρεπτική επίδραση της εφαρμογής των διεθνών διατάξεων και των εκάστοτε νόμων	59
1.4.2. Νομοθετικά “κενά” και “διευκολύνσεις” για την αγορά	62
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Ο Αρχαιολογικός Νόμος και η Εισηγητική του Έκθεση	65
2. Οριοθέτηση της προβληματικής για τον αρχαιολογικό νόμο	65
2.1. Πολιτιστική κληρονομιά και πολιτιστικά αγαθά: Προτεραιότητα στα αρχαία μνημεία;	66
2.2. Αξίες και “ιεράρχηση” των πολιτιστικών αγαθών	69
2.3. Εδαφικότητα και προέλευση: Το “υποκείμενο ιδιοκτησίας” της πολιτισμικής κληρονομιάς	74
3. Η πολυδιάστατη έννοια της προστασίας των μνημείων και των πολιτιστικών αγαθών	77
3.1. Αποκάλυψη και συντήρηση μνημείων	80
3.2. Ευαισθητοποίηση των πολιτών και διευκόλυνση της πρόσβασης στα μνημεία και στους αρχαιολογικούς χώρους	82
3.3. Καινοτόμες μορφές προστασίας: Η καταγραφή και τεκμηρίωση και η ένταξη στη σύγχρονη κοινωνική ζωή	84
3.4. Κατοχή και κυριότητα μνημείων και το “νέο μοντέλο συλλέκτη”	86
3.4.1. Υποχρέωση δήλωσης προέλευσης και αμοιβή	88
3.4.2. Η προληπτική λειτουργία των διατάξεων περί κατοχής και κυριότητας	89
3.4.3. Πολίτες, ιδιώτες και η ανταποδοτικότητα της Πολιτείας	91

4. Οι αξιόποινες πράξεις και ο ρόλος των ελεγκτικών οργάνων και των διωκτικών αρχών	93
4.1. Η αυστηροποίηση του πλαισίου ποινής	95
4.1.1. Φθορά μνημείου ή άλλου πολιτιστικού αγαθού	97
4.2. Οργανωμένες μορφές προσβολής πολιτιστικών αγαθών και ειδικές ανακριτικές πράξεις	99
5. Οι διεθνείς κανόνες για το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας και η εφαρμογή τους	103
5.1. Τα διεθνή κείμενα	104
5.1.1. Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου και η αρχή της αμοιβαιότητας	108
5.2. Εφαρμογή των διεθνών κανόνων και επαναπατρισμός	109
5.2.1. Χώρες πηγής και αγοράς: Το βάρος της απόδειξης	112
5.2.2. Εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας;	112

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οργάνωση και διεξαγωγή της έρευνας 115

6. Μεταξύ θεωρίας, επιλογών του νομοθέτη και έρευνας	115
6.1. Διερευνώμενα ζητήματα και υποθέσεις εργασίας	120
7. Γενική στρατηγική, ταυτότητα και σκοποί της έρευνας	122
7.1. Η επιλογή του δείγματος: Είδος και μορφή	124
7.1.1. Κριτήρια και διαδικασία επιλογής των υποκειμένων	127
7.1.2. Γενικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων και ειδικότερες τεχνικές: Ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων σε δύο φάσεις	128
7.2. Η κατάσχεση του ερωτηματολογίου	130
7.2.1. Το σκεπτικό και το περιεχόμενο των ερωτήσεων	132
7.3. Συλλογή και πρώτη επεξεργασία δεδομένων	136
7.3.1. Χαρακτηριστικά του τελικού δείγματος	137
7.4. Ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα	139
7.5. Εκτιμήσεις για το δείγμα, περιορισμοί και προειδοποιήσεις	141

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η έννοια της προστασίας: Ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων 147

8. Πρώτη ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων	147
8.1. Οι κυριότερες γενικές έννοιες	147
8.1.1. Η χρονική διεύρυνση της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς	147
8.1.2. Ο (βαρύνοντας) ρόλος των αισθητικών και των ιδεολογικών προσδιορισμών	151
8.1.3. Ισότιμη αντιμετώπιση προς ικανοποίηση «μιας από τις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής»	153
8.1.4. Το εδαφικό, της προέλευσης και άλλα κριτήρια	157
8.2. Η έννοια της προστασίας ειδικότερα	160
8.2.1. Η προστασία βάσει του άρθρου 24 § 1 του Συντάγματος	161
8.2.2. Ενεργητική συμμετοχή των πολιτών	162
8.2.3. Εξισορρόπηση δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος	164
8.2.4. Αποκάλυψη και συντήρηση μνημείων	165
8.2.5. Ευαισθητοποίηση του κοινού (των πολιτών)	167
8.2.6. Διευκόλυνση της πρόσβασης στα μνημεία	169
8.2.7. Καταγραφή και τεκμηρίωση	171
8.2.8. Ένταξη στη σύγχρονη κοινωνική ζωή	173
8.3. Κράτος, πολίτες, ιδιώτες παιδεία, έρευνα και τεχνολογία	175
8.3.1. Αμοιβή για την υπόδειξη και δήλωση μνημείων	175
8.3.2. Παιδεία, έρευνα και τεχνολογία	182

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ποινικές διατάξεις του νόμου και αντιμετώπιση της αρχαιοκαπηλίας: Ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων	189
9. Πρώτη ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων	189
9.1. Οι ποινικές διατάξεις του νόμου	190
9.1.1. Η αυστηροποίηση του πλαισίου ποινών	190
9.1.2. Η συμβολή της αυστηροποίησης στην αποτροπή	194
9.1.3. Εγκληματοποίηση της εξ αμελείας φθοράς μνημείου ή εκθέματος	197
9.1.4. Εξίσωση μνημείου και πολιτιστικού αγαθού ως προς το αξιόπιστο	199
9.1.5. Φθορά μνημείου από τον κύριο του	204
9.2. Η αντιμετώπιση της αρχαιοκαπηλίας σε διεθνές και εθνικό επίπεδο	206
9.2.1. Διεθνείς συμβάσεις και διακρατικές συμφωνίες	207
9.2.2. Αρχαιοκαπηλία και Διαδίκτυο	213
9.2.3. Ανακριτική διείδυση και αρχαιοκαπηλία	219
9.3. Οι “ασφαλιστικές δικλείδες” του αρχαιολογικού νόμου	221
9.3.1. Εντοπισμός και διαπίστωση κλοπής ή παράνομης κατοχής: Η οπτική των εμπειρογνομόνων	222
9.3.2. Το “νέο μοντέλο συλλέκτη”	224

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Δεύτερη ανάλυση και συνθετική ερμηνεία δεδομένων: Συμπεράσματα και καταληκτικές σκέψεις	231
10. Πρώτη και δεύτερη ανάλυση δεδομένων: Κριτική παρουσίαση	231
10.1. Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς: Στροφή προς το μέλλον;	231
10.2. Διαστάσεις και σημασίες της προστασίας: Η προστασία ως δικαίωμα και η συντήρηση των μνημείων	233
10.3. Πολιτεία, ανταποδοτικότητα και διατάξεις περί αμοιβής	235
10.3.1. Παιδεία, έρευνα και τεχνολογία	237
10.3.2. Η συμβολή της Πολιτείας και των πολιτών ειδικότερα	239
10.4. Ποινικές διατάξεις: Αυστηροποίηση και αποτροπή	240
10.5. Διεθνές πλαίσιο, αρχαιοκαπηλία και αντιμετώπιση	243
10.6. Το περιοριστικό πλαίσιο για τη διακίνηση και συλλογή πολιτιστικών αγαθών	245
10.7. Ποινική προστασία και φύλο: Η “τιμωρητικότητα” των γυναικών	247
10.7.1. Αρχαιοκαπηλία και λαθρανασκαφές: Γνώση από έμμεσες πηγές και ανάμειξη ιδιωτών στην αντιμετώπισή της	252
11. Αποτελέσματα και ευρήματα: Συνθετική ερμηνεία	254
11.1. Πνεύμα του νόμου, “πολιτισμός της άγνοιας” και οργανωμένο έγκλημα	255
11.2. Η θεωρία της αποτροπής: Αυστηρότητα ή βεβαιότητα;	259
11.3. Αξίες, εδαφικό κριτήριο και χώρες πηγής: Πολιτιστικός “εθνικισμός” ή “διεθνισμός”;	261
12. Ένα υποθετικό παράδειγμα: Καταληκτικές σκέψεις	264

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	271
1.1. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ, ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΣΥΜΦΩΝΙΕΣ Κ.ΛΠ.	284
2. ΕΝΗΜΕΡΩΜΕΝΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ	285
3. ΕΡΕΥΝΑ	287
3.1. ΣΥΝΝΕΤΕΥΞΕΙΣ & ΔΕΙΓΜΑ	287
3.1.1. ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΥΝΝΕΤΕΥΞΕΩΝ, ΦΥΛΟ & ΗΛΙΚΙΑ	287
3.1.2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	288
3.1.2.1. Πρώτη δέσμη κριτηρίων	289

3.1.2.2. Δεύτερη δέσμη κριτηρίων	289
3.1.2.3. Πίνακες ιεράρχησης εμπειρογνομώνων, μέση και διάμεσος τιμή	290
3.1.3. ΠΤΥΧΙΑ/ ΔΙΠΛΩΜΑΤΑ	292
3.1.4. ΑΛΛΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ/ ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ	293
3.2. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ/ ΕΥΡΗΜΑΤΑ [ΕΠΙΛΟΓΗ]	294
3.2.1. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ	294
3.2.2. ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ	296
3.3. ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΝΑΛΥΣΗ, ΕΡΜΗΝΕΙΑ & ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	300
3.3.1. ΜΝΗΜΕΙΑ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ: ΙΣΟΤΙΜΙΑ / ΕΞΟΜΟΙΩΣΗ & ΙΕΡΑΡΧΗΣΗ/ ΔΙΑΚΡΙΣΗ (ΥΠΕΡ/ΚΑΤΑ)	300
3.3.2. ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ: ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ	302
3.3.3. ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ: ΠΟΙΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ & ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ	308
3.3.3.1. ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ	315
3.4. ΑΛΛΑ: ΠΟΙΟΤΙΚΑ & ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	321
3.4.1. ΑΞΙΕΣ	322
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	325
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	343
ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ	369